

Dayr al-Qattars ruiner på Lisanhalvön vid Döda havet. Ett murat coenobitiskt center, sannolikt även identiskt med biskopssätet Sodoma.

foto: SDSE

kosmopoliterna som lyssnade i vildmarken

av RICHARD HOLMGREN och ANDERS KALIFF

På en halvö i Döda havet, al-Lisan, har ett par svenska arkeologer gjort unika utgrävningar som visar hur ett helt samhälle av kristna eremiter byggdes upp här redan på 300-talet. Ökenmunkarna har lämnat både en klosterkyrka, celler och ristningar efter sig.

Klosterkyrkan Dayr al-Qattar al-Byzanti utgör centrum till en mängd eremitceller och bostadskomplex från tidigt 300-tal, spridda över Lisanhalvön vid Döda havet i Jordanien. De har organiserats likadant som ökenkloster i Egypten och Judéiska öknen, som senare blev det viktigaste monastiska området i Palestina. Som ökenområde i Jerusalems närhet återfanns många heliga platser endast en dagsvandring från klostren. Från hela den kristna världen kom individer av djup religiös övertygelse samt människor med intellektuell bakgrund att samlas här. En livlig kosmopolitisk förening av människor kom därför att etablera sig i såväl den heliga staden som i öknens dalgångar. Trots närheten till bebyggd mark, kom ökenmunkarna att följa sin strikta livsstil i utvalda isolerade landskap.

Vid den södra Döda havsstranden

kom just Lisanhalvön, med sitt säregna och extrema landskap, att bilda grunden för den tillvaro munk- och eremitlivet eftersträvade. Fossil havsbotten har här skapat ett unikt landskap med kritvita klippor och dalgångar. Dessa sedimentära formationer är så mjuka att de med lätthet kan formas till eremitceller. På en vit plåt stoltserar klosterkyrkan och med sin stengrund från 400-talet skiljer den sig från al-Lisans spridda och handhuggna eremitceller. Vi har idag inga skriftliga referenser som med säkerhet kan identifiera denna samlingsplats, *coenobium*, vars ruin idag går under namnet Dayr al-Qattar.

Förmodligen nämns detta monastiska centrum i flera tidiga referenser. Problemet är dock att koppla samman de än så länge anonyma arkeologiska lämningarna med omnämnda platsnamn eller kristna grupperingar. Från relativt enkla boningar, kom Dayr al-Qattar att utvecklas till en klosterliknande miljö med ett gemensamt regelverk för dess *coenobiter*. De ursprungliga klustren av eremitceller brukar som fenomen kallas för en *laura* och mycket tyder på att dessa även samexisterade med klostren från 300-talet och några hundra år framöver. Den mest accepterade teorin idag att Dayr al-Qattar dels representerar biskopssätet Sodoma – den plats där bibelns syndfulla städer Sodom och Gomorra tänktes ha legat – och dels ett monastiskt centrum. Lämningar från bronsåldern, kulturhistoriska traditioner och andra näraliggande kristna lämningar bekräftar också detta

på olika sätt. Det svenska arbetet vid Döda havet är en kamp mot tiden. Samtidigt som varje enskilt objekt kräver sin tid att dokumentera, så återfinns hela tiden nya lämningar och inskriptioner. Erosionen är ett ständigt hot mot dessa porösa lämningar och osedvanligt kraftiga regn, hårda vindar samt konstanta mikroskalv nöter hela tiden på de tidigkristna vittnesmålen. Inte minst har även moderna lycköskare lämnat djupa ärr med hackor och spadar i jakten på föremål att sälja på den beklagliga antikvitetsmarknaden. Under augusti 2011 fortsatte de arkeologiska arbetena på al-Lisan.

Årets undersökningar fokuserade på dokumentationen av en mycket intressant dalgång som fått arbetsnamnet "Elias dal". Under mitten av 1990-talet återfanns här en handfull eremitbostäder med ett flertal grekiska inskriptioner från tidigt 300-tal – en av dessa ristade i klartext: ELIAS. En djup naturlig grotta i anslutning till eremitcellerna tyder på att grottan var platsens centrum. Utgrävningar inne i grottan hade tidigare inte givit några resultat, något som inte är ovanligt när man dokumenterar resterna av ett asketiskt leverne. Men lämningarna på Lisanhalvön, vittnar om ett slags tidigmonastisk evolution om man så vill. Enskilda grottor, förmodligen tillhåll för de första eremiterna, kom att utökas av alltfler eremiter som slog sig ned på samma plats och tillsammans bildade de en laura. Dessa skapade i sin tur ett gemensamt centra som med tiden

kom att få en viktig roll i egenskap av ett enklare kapell uthugget i klippan. På Lisanhalvön ser vi att dessa centra kom att direktansluta celler för olika ändamål i linje med gemensamma aktiviteter såsom måltider och religiösa ceremonier. Ett av al-Lisans tre olika eremitcentra kom till och med att byggas om till en klosterkyrka med ett kapell och tillhörande baptisterium – vilket just blev fallet med Dayr al-Qattar. De övriga två enheterna, med ett par kilometers mellanrum, har sedan fortsatt som två isolerade eremitcentra, dock tillhörande al-Lisans monastiska helhet som sådan.

Elias dal eller Wadi al-Elias visade sig även ruva på just en central samlingsplats med arbetsnamnet Qasr Elias. Längst uppe på en bastionformad plåtå, centralt i dalen, kunde man under rasmassor skönja ett större rum flankerat av fem mindre utrymmen. Det tunga arbetet med att flytta de djupt nedstörta sedimenten, som en gång bildat konstruktionens tak, innebär alltid en risk. Cellernas sprickfyllda väggar kan kollapsa när fyllningen tas bort i strävan att nå bottenlager och golvytor. Det är därför viktigt att återfylla varje enskild cell efter att den dokumenterats.

Det större centrala rummet har förmodligen tjänstgjort som ett kapell men den exakta funktionen av de kringliggande rummen är ännu oklar. Qasr Elias finner en parallell till ett tredje coenobium på al-Lisan, Qasr at-Tuba, som efter utgrävningar visade sig innehålla ett kapell. Där återfanns bland annat en piscina, i detta fall en bottenlös urna nära altaret för att tvätta ur de kärl som används vid mässan. Det är inte ovanligt att det i anslutning till kapellet fanns ett lagringsutrymme för de liturgiska föremål, vin och olja som användes vid dessa tillfällen. Ett sådant utrymme återfanns under årets dokumentation av Qasr Elias. Bland rester av tegel, repfragment, keramik och olika matrester upptäcktes även olika ristningsverktyg. Kanske det är just dessa som använts för att rista några av de många inskriptioner som även kommit att exponeras i Qasr Elias.

En epigrafisk expert med inriktning på al-Lisans grekiska och arameiska texter, är fransmannen Emile Puech. Han har tidigare arbetat med tolkningar av Dödahavsrollarna och översättningen av den messianska apokalypsen. Trots att al-Lisan exponerat en hel del

Svenska Dödahavsexpeditionen har företagit inventeringar över flera kvadratkilometer av utforskad terräng - åtminstone sedan bysantinsk tid.

foto: SDSE

Nytolkade grekiska och arameiska inskriptioner.

foto: SDSE

Richard Holmgren och Anders Kaliff dokumenterar inskriptioner i en av eremitcellerna.

foto: SDSE

Vy över Elias dal.

foto: SDSE

papyrusfragment, så dröjer det innan Emile Puechs kunskaper kommer till sin fulla rätt ute på den vita halvön. Ännu saknas det längre och sammanhängande texter om flera rader. Ett återfunnet fragment från 1996 gäcker fortfarande experterna med sitt innehåll. Läskunniga får tills vidare hålla till godo med de inskriptioner som finns ristade på cellernas väggar. Ett exempel är den inskription som kan ses på bilden ovan:

Maria, mor till Herre Jesus, beskydda oss!

Herre, låt oss få komma in, för vi har begått synd!

Herre Jesus... Herre, vi bönfäller... och om gynnsamma...

Verkligen, lyssna till oss och skydda oss, o Jesus.

Verkligen, titta! Lyssna i vildmarken

Det är något alldeles speciellt när historien talar till oss. Al-Lisans tysta omgivningar får plötsligt en röst. Här ute i vildmarken bodde några av kristendomens tidiga komuniteter. Bland de vita sedimenten togs flera stapplande steg av denna judiska sekt som föga anade att de 1700 år senare skulle ha över 2 miljarder anhängare. För bara femton år sedan var detta en vit fläck på kartan – i dubbel bemärkelse – men för varje utgrävningssäsong växer bilden av en plats som talar ett allt tydligare språk. En av expeditionens stora frågor är hur långt tillbaka vi finner spår av kristna utövare på, och i närheten av denna säregna plats, al-Lisan.

Richard Holmgren och Anders Kaliff är arkeologer och leder den Svenska Dödahavsexpeditionen sedan 1994.